

Memų paieška ir raiška tautos kultūroje

EUGENIJA KRUKAUSKIENĖ

Lietuvos socialinių tyrimų centras, Sociologijos institutas, Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius

El. paštas: ekrukaus@takas.lt

Straipsnyje nagrinėjama memų, kaip kultūros perdavimo būdų, nustatymo galimybės ir jų raiška kai kuriose visuomenės grupėse. Analizuojama, kaip tautos kultūroje galima išskirti pastovius pasaulėvaizdžio vienetus, kultūrinio paveldo perteikėjus, išreiškiančius visuomenės narių bendrumus, kartu atskleidžiant memų plitimo būdus ir transformacijas. Straipsnyje siekiama nustatyti, kaip tautos kultūroje memos reiškiasi laisvės, gamtos mitologijų ir religingumo simboliais bei vaizdiniais. Laisvės memos daugiausia atsiskleidžia istorinio paveldo vertinimuose, gamtos mitologijų memos aptinkamos labiausiai vertinamuose meno ar tautosakos kūrinuose, o religingumo memos reiškiasi ne tik bažnytiniu pavidalu, bet ir pasklidusiomis jos formomis.

Raktažodžiai: kultūra, mema, nuostatos, visuomenės grupė

ĮVADAS

Kiekvienos tautos kultūroje galima aptikti kultūrinio paveldo elementų, išreiškiančių jos savitumus. Šiuos elementus, kaip kultūros simbolius, XX a. 8-ajame dešimtmetyje memos (*meme*) terminu įvardijęs Richardas Dawkinsas paskatino jų paiešką įvairiose kultūros tyrimo srityse (Scott, Marshall 2005: 402). Iškeldami memų koncepciją kultūrinio paveldo tyrėjai tiek atitolo nuo pirminio jos apibrėžimo, lyginančio memas kultūroje su genais biologijoje, kad R. Dawkinsui po trijų dešimtmečių teko perspėti: „atsargiai, nesumindyk mano memų“ (Dawkins 2010: 212). Analizuodama norvegų tautos kultūrą iš memų perspektyvos Nina Witoszek išplėtojo sąvoką „mema“, pabrėždama, kad analogija tarp memų ir genų apgaulinga, nes mema pirmiausia yra visuomeninės atminties vienetas, veikiantis kaip visuomeninis variklis (Witoszek 2006: 11). Kultūrinė mema (*meme*) turi sąsają su tapatumu, tačiau kaip terminas nėra paplitusi sociologijoje. Gal todėl, kad sociologinių tyrimų metodikoje naudojamas panašus terminas „memos“, skirtas įvardyti tyrimų atmintines, kurios apibrėžiamos kaip „trumpi analitiniai tyrimų metu kilusių idėjų, reakcijų apibūdinimai“ (Walliman 2006: 209). Kultūros paveldas glaudžiai siejasi su istorija. Anot Patricko H. Hutono, istorija kaip atminties problema koncentruojasi ne tik ties įvaizdžių prisiminimais, bet ir ties jų reprezentavimo būdais (Huton 2011: xxii). Postmoderno laikotarpis daro įtaką kultūrinio tautos paveldo interpretacijoms – nusistovėję požiūriai atsispindi visuomenei svarbiuose istoriniuose įvykiuose, tautos herojuose. Mema, būdama konkrečių visuomenės grupių vertybių tapsmo impulsu, kartu išreiškia tautos kultūros perimamumą konkrečiu istoriniu periodu.

Lietuvos kultūros kontekste memų paieška ir raiška siekiama apimti tapatumo lauką, vertybines kai kurių visuomenės grupių nuostatas. Sociologinis memų atpažinimas pirmiausia siejamas su tomis kultūros raiškos formomis, kurias konkreti visuomenės grupė žino ir palankiai vertina. Šio straipsnio tikslas – nustatyti ne tik atskirus pasaulėvaizdžio elementus, besireiškiančius įvairiose Lietuvos visuomenės grupėse vaizdiniais, simboliais, mitais, istoriniais ar literatūriniais herojais, tautai reikšmingais įvykiais, bet ir jų kompleksus, apimančius

tokias bendrybes, kaip laisvės siekiai, gamtos mitologijos, religingumas. Kultūrinės memos, šiandien funkcionuojančios mūsų valstybės erdvėje, susiformavo įvairiais ankstesniais laiko tarpais ir yra potencialios ateities nešėjos.

KULTŪRINIŲ MEMŲ PAIEŠKOS PRIELAIIDOS

Kiekviena karta įsisavina konkrečios visuomenės kultūroje funkcionuojančius informacinius vienetus, savaip juos interpretuodama. Kultūrinės memos plinta neapsiribodamos konkrečios valstybės teritorija, jos apima ir tą tautos dalį, kuri su jomis tapatinasi gyvendama svetur. Tautos, pasižyminčios ilgalaikėmis emigracijos tradicijomis, labiau nei kiti išgrynina jų tautinį tapatumą palaikančius kultūrinius vienetus ar jų kompleksus. Žinoma, kad tautos tęstinumas remiasi tradiciniais pasakojimais, fundamentaliais mitais apie kolektyvinę kilmę (Barker, Galasinski 2003: 125). Visuomenę suprantant kaip tam tikrą sistemą, postmoderno amžiuje „jos elementų instinktyvios funkcijos yra ribojamos kultūros“ (Baudrillard 2005: 48). J. Baudrillard'o manymu, kultūra atlieka ir tam tikrą visuomenės taurinimo funkciją. Lietuvos, kaip ir kiekvienos visuomenės, kultūra gyvuoja perimdama tautos kultūriniame pavelde slypinčią pasaulėjautą. Taurumas, idealių vertybių aktualizavimas visuomenine prasme negali būti priskiriamas tik romantizmu įvardytam laikmečiui. Fragmentiška šių dienų postmoderno kultūra kultūrinių memų pavidalu apima visus aukojimosi tautai bei valstybingumui palankius istorinius laikotarpius.

Klasikinis kultūros apibrėžimas aprėpia keturis dalykus: normas, vertybes, tikėjimus ir simbolius (Griswold 2004: 3), kurie gali slypėti įvairiuose praeities aprašymuose, pasakojimuose, literatūrinėje kūryboje, pasakose, mituose. W. Griswold pažymi, kad XX a. paskutiniame dešimtmetyje sociologai išskyrė penktą elementą – raišką (*practices*), o kiekvienas akademinio pasaulio atstovas kultūrą apibūdina kaip tam tikrą „sritį idėjų ir objektų“ (Griswold 2004: 4). Šis penktasis elementas neišvengiamai patenka į tyrimų lauką, nes Lietuvoje, kaip ir daugelyje Vidurio bei Rytų Europos šalių, matome specifinių kultūrinių nuostatų raišką ir jos pokyčius, ypač visuomeninių sanklodų lūžiuose. Tiriamos Lietuvos visuomenės grupės perima ankstesnių kartų kultūrinius konstruktus, veikiamus šių dienų diskurso. Kalbėdamas apie kultūros diskursą lenkų kilmės sociologas D. Galasinski pažymi, kad kultūros sudėtinės dalys nėra neginčijamai aiškios ir nėra „paruoštos jų perpratimui“: „greičiau kultūrai priskirtini reikšmingų raiškų (*practices*) produktai, ypač tokių kaip kalba“ (Barker, Galasinski 2003: 3–4). Kalbos praktika itin aktuali ilgalaikę žodinę tradiciją puoselėjusioms tautoms. Kalbos sureikšminimas būdingas savitų tautų kultūroms, turėjusioms bendras vertybes. Vokiečių mokslininkas M. Niendorf teigia, kad nuo LDK laikų „polonizacijos sąvoka lieka apsiribojusi kalbos sritimi“ (Niendorf 2010: 258), ir pacituoja iš Janušo Radvilos Vyresniojo laiško savo broliui Kristupui: „Nors aš pats esu lietuvis ir mirsiu lietuvis, mūsų tėvynėje tenka naudotis lenkų idioma“ (Niendorf 2010: 135). Konkrečios kalbos įtvirtinimo ar atkūrimo siekiai kartais tampa kompleksinio tautos laisvės memo sudėtine dalimi. Tautai svarbūs vaizdiniai, siužetai, ritualai plinta literatūriniais tekstais, vaizduojamojo meno formomis ir žanrais.

Kalbėdami apie kultūros perimamumą bei siekdami nepervertinti socialinio pasaulio ir kultūrinių objektų santykio sociologai įtraukia kūrėjų ir kultūros vartotojų santykio analizę. Nina Witoszek, tirdama norvegus sutelkiančias memas, aptaria šios tautos pastovius pasaulėvaizdžio vienetus, kurie, būdami kultūrinio paveldo perteikėjai, atsiradę ne išnyksta, bet plėtojasi ir ilgainiui keičiasi (Witoszek 2006: 11). Ieškantys tautos kultūrinio paveldo perteikėjų, pasaulėvaizdžio vienetų ar jų kompleksų dažniausiai išskiria tapatinimosi su jais

aspektą. Pavyzdžiui, apibūdindami britiškumą tyrėjai tautos kultūrinio paveldo svarbiausiais perteikėjais įvardija monarchiją bei kitiškumą nuo prancūzų, kartu pabrėžia, kad Didžioji Britanija, būdama daugianacionalinė valstybė, identifikavimosi prasme tėra oficialus ženklas, o tapatumai – daugialypiai (McGuigan 2010: 74–76). Lietuvos istorikų darbuose aptinkamas verstinis memai artimas kultūrinės atminties terminas: „Kultūrinė atmintis – tai savotiškas atminties vaizdinių sąvadas, kuris geriausiai išryškėja tuomet, kai juo tarsi įrankiu naudojama grindžiant kolektyvinį bendrumą“ (Baronas, Mačiulis 2010: 16). Kultūrinė atmintis sociologiniame kontekste daugiau susijusi su įvykių ar pasakojimų prisiminimais kognityviu bei emociu lygmenimis, o mema apima ir poveikio, raiškos aspektus.

Ninos Witoszek manymu, mema (*meme*) yra pastovi visuotinių bendruomenės nuomonių ir vertybių radimosi priežastis, todėl jos samprata yra daugiareikšmė. Apibendrindama memas ji nurodo, kad jose glūdi socialinė atmintis, pasaulėvaizdžio elementai, kurie saugo ir perteikia bendrą tapatumą, be to, keliais atžvilgiais jos svarbios kaip tautinės memos, pasireiškiančios daugelyje nevienodų kultūrinių kontekstų, yra kilusios iš tautinės bendruomenės ir apibrėžia tos bendruomenės šaknis, o visuomenė jas priima, nes jos susistemina bendruomenės praeitį. Jos manymu, kaip bendrų vertybių skleidėjos, memos teikia etines ir estetines taisykles, o plinta viešais ir neviešais kanalais: per šeimą, socialines ir religines institucijas, švietimo sistemą, meną, komunikacijos priemones. Galutinis kriterijus, lemiantis, koks vaizdinys ar siužetas yra mema, jos nuomone, priklauso nuo to, ar objektas geba išreikšti, kaip šiandien suvokiami lūkesčiai, o kad taptų tautine mema, vaizdiniai, simboliai, mitai ar ritualai turi funkcionuoti tarsi tautos likimo nešėjai (Witoszek 2006: 164).

Nagrinėdami įvairių Lietuvos visuomenės grupių kultūrinės memos pagal N. Witoszek pasiūlytą modelį galime išskirti jas formuojančius pasaulėvaizdžio vienetus ir Lietuvos tautinės memos, kaip bendrų vertybių skleidėjas. Sociologinis kultūrinių memų atpažinimas pirmiausia siejasi su tais vaizdiniais, simboliais, mitais, ritualais ir kitomis raiškomis, sudarančiomis memų kompleksus, kurie yra žinomi konkrečiai visuomenės grupei ir palankiai jų vertinami. Memos, palyginti su konkrečiais tautos mitais, gali reikštis bendresniu pavidalu. Jeigu tautoje mitologizuojami konkretūs įvykiai ar asmenybės, tai, kaip pažymi A. Nikžentaitis, tautinių mitų „nunykimą ir naujų atsiradimą lemia iš esmės tos pačios priežastys, kurios sukuria mitus, t. y. kintančios istorinės sąlygos, keičiančios tiek pačią visuomenę, tiek jos siekiamus realizuoti tikslus“ (Nikžentaitis 2002: 127). Į klausimą, kodėl vieni mitai sėkmingai transformuojasi, o kiti nugarimta užmarštin, galima atsakyti ir taip: visuomenės kaitoje išlieka tam tikri pamatiniai vertybių kompleksai memų pavidalu, nors jų reikšėjai kinta. Šių dienų istorikų siekiai, lyginant istoriją ir legendas, mokslškai paneigti legendas kelia nuostabą, nes sociologiniu požiūriu savaime aišku, kad legendos ne tik skiriasi nuo tikrovės, bet ir turi skirtis. Fragmentuoti istoriniai faktai ir jų interpretacijos yra hipotetiški, todėl perdėtas mėginimas nešališkai nagrinėti šališkus tekstus neturėtų pavirsti tautos pamatinių vertybių griovimu. Pavyzdžiui, monografijos *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda* autoriai, daugiausia rėmęsi Vygando Marburgiečio kryžiuočių ordino kronika, matydami problemas, „kurios iškyla tiriant šios kronikos turinį, mat originalas neišliko“, teigia: „Istorinei medžiagai pritaikius „archeologinį tyrimo metodą“, mums pavyko atskleisti įvairius Pilėnų legendos susidarymo sluoksnius ir nustatyti jos genezę... Išaiškėjo, jog dar net neprasidėjus tikrajai pilies apgulčiai, pilėnus apėmė masinė panika, greit peraugusi į tarpusavio žudynes ir savo sunėšto turto naikinimą“ (Baronas, Mačiulis 2010: 60, 467). Šį pavyzdį galime palyginti su melagingais tekstais, sukurtais po 1991 m. sausio 13-osios įvykių, kurie gal „nešališkai“ bus interpretuojami ateityje. Tautos memų paieškos plotmėje Pilėnų gynimas yra laisvės memos sudėtinė dalis nepri-

klausomai nuo spėlionių apie realius įvykius. Laisvės, kaip priešpriešos nelaisvei, pasirinkimas, nulemtas laikmečio tradicijų ir aplinkybių, būdingas tiek Pilėnų gynimo aprašymams, tiek neseniems sausio 13-osios įvykiams. Laisvė, kaip vertybė, yra akivaizdžiausia Lietuvos tautos laisvės memos išraiška. Kompleksinė laisvės mema atsiskleidžia kaip pagrindinė Lietuvos kultūrinė mema, o tyrinėjant jos raišką galima aptikti ir ją papildančias religingumo bei gamtos mitologijų memas.

MEMŲ RAIŠKA KAI KURIOSE LIETUVOS VISUOMENĖS GRUPĖSE

Laisvės mema bendroju pavidalu reiškiasi požiūriuose į Lietuvos nepriklausomybę, jos atkūrimą ir teikiamus prioritetus. Tirdami Lietuvos gyventojų požiūrį į nepriklausomybės atkūrimą Lietuvoje Lietuvos Filosofijos ir sociologijos instituto sociologai pagal reprezentatyvios apklausos modelį 1993 m. apklausė Vilniaus, o 1995 m. – Kauno miestų gyventojus: kas svarbiau, Lietuvos laisvė ar materialinė gerovė. Tiriamieji pasidalijo beveik per pusę; suskirsčius duomenis pagal tautybę, 61 % Vilniaus ir 57 % Kauno lietuvių tuo laiku prioritetą teikė Lietuvos laisvei ir valstybingumui (Krukauskienė 1997: 34). Palyginti su 1990 m. minėto Instituto vykdytais tyrimais, tuo metu prioritetą laisvei ir valstybingumui teikė daugiau nei keturi penktadaliai tirtųjų. Tuo laiku laisvės memos reikėsi ne tik nuostatomis dėl laisvės prioriteto, bet ir dalyvavimu ginant konkrečius Lietuvos valstybingumo objektus. Minėtoje vilniečių ir kauniečių apklausoje į prašymą prisiminti, ką jie veikė 1991 m. sausio 13-osios naktį, 31 % vilniečių lietuvių ir 23 % kauniečių lietuvių teigė gynę strateginius objektus, o atitinkamai 58 % ir 71 % dvasia buvo su tais, kurie gynė. Kitataučiai taip pat dalyvavo ginant strateginius objektus – 6 % vilniečių ir 13 % kauniečių nelietuvių, o juos palaikė atitinkamai 54 % ir 69 %.

Lietuvos socialinių tyrimų centras 2008–2009 mokslo metais atliko akademinio jaunimo sociologinį tyrimą. Atsakdami į klausimą, kas yra svarbiau, Lietuvos laisvė ar materialinė gerovė, tirti studentai pasidalijo beveik per pusę – Lietuvos laisvę nurodžiusiųjų buvo vienu procentu daugiau (51 %). Dažniausia studentų nuomonė išreiškia šeimos, kurioje jie augo, vertybes. Laisvės mema turi galias ištakas, jos raiška Lietuvos visuomenės grupėse yra akivaizdi ir pasižymi perimamumu. Studentai, nurodę Lietuvos laisvę pirmoje vietoje, rašė: *Lietuvos laisvė yra svarbiau, nes dėl jos ilgai kovojome, o materialinį gerbūvį ilgainiui susikursime patys; Ne dėl to kovojo mūsų seneliai, materialus gerbūvis be laisvės nieko nevertas.* Dauguma jų laisvę suvokia kaip vertybę, kaip prielaidą gerovei: *Būti laisvais žmonėmis (nebūti priespaudoje) yra gerai, galim tikslingai judėti link savo materialinio gerbūvio; Laisvė visada turi būti pagrindinis dalykas; Kadangi žadu gyventi Lietuvoje, man svarbu laisvė ir valstybingumas, moralinės vertybės.* Pirmenybę materialinei gerovei teikiančių studentų motyvai buvo šie: *Nes man svarbiau gerai gyventi ir neskursti, tenkinti savo norus; Svarbiausia, kad būtum patenkintas savo buitimi, nesvarbu, kokiom aplinkybėm; Esu materialistas; Neišugdė man patriotiškumo.* Materializmo persvara idealizmo nenaudai jaunimo nuostatose kartu išreiškia ir jų emigracines nuotaikas: *Materialiai apsirūpinęs, bet kada gali pakeisti gyvenamą vietą; Nesvarbu, kur gerai gyventi.*

Studentams buvo pateiktas „uždaras“ klausimas: Jeigu tektų rinktis, ką jūs pasirinktumėte: 1) sudėtingesnį gyvenimą Lietuvoje ar 2) nerūpestingesnį gyvenimą svetur? Tiriamųjų atsakymai pasiskirstė beveik po lygiai: 49 % nurodė, kad pasirinktų sudėtingesnį gyvenimą Lietuvoje, 45 % – nerūpestingesnį svetur, o 6 % į šį klausimą neatsakė. Į pirmą vietą iškėlusieji Lietuvos laisvę ir valstybingumą dažniausia rinkosi sudėtingesnį gyvenimą Lietuvoje. Tokiam akademinio jaunimo požiūriui skirtumui turi įtakos įgytas kultūrinis kapitalas.

Studentai labai teigiamai vertino, t. y. skyrė didžiausius balus (8,9 arba 10 balų), tas istorines asmenybes ir istorinius įvykius, kurie labiausiai išreiškia Lietuvos laisvės ir valstybinumo siekius (Matulionis, Maniukaitė, Trinkūnienė, Krukauskienė, Liutikas 2010: 100–103). Tęstinio reitingavimo skalėje pirmas hierarchijos vietas užima Vincas Kudirka, Jonas Basanavičius, Steponas Darius ir Stasys Girėnas, Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas, Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas Didysis, Adomas Mickevičius, Lietuvos Karalius Mindaugas. Adomas Mickevičius ne tik dėl savo kūrybos tapo laisvės memos reiškėju, bet ir todėl, kad mitingu prie A. Mickevičiaus paminklo Vilniuje 1987 m. prasidėjo kelias į Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą. Daugiau nei perpus žemesniais balais vertinamas Vytauto Didžiojo pusbrolis Jogaila. Vytautas Didysis daugumai tiriamųjų asocijuojasi su Lietuvos laisvės siekiais, o Jogaila atvirksčiai – su jos praradimu. Vytauto Didžiojo įvaizdis ne tik tautine, bet ir pilietine prasme pirmiausia išreiškia Lietuvos laisvės memą, todėl mėginimai menkinti jo asmenybę ar istorinį jo vaidmenį nedaro įtakos jo vertinimui.

Lietuvos istorinės asmenybės glaudžiai susijusios su konkrečiais istoriniais įvykiais. Kuo istorinių įvykių poveikis Lietuvos laisvei ar jos siekiams buvo didesnis, tuo aukštesniais balais juos vertino akademinis jaunimas. Studentams buvo svarbiausi šie istoriniai įvykiai: Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas 1990 m. kovo 11-ąją, Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimas 1918 m. vasario 16-ąją, narystė ES, narystė NATO, 1863 m. sukilimas, Žalgirio mūšis. Akademinio jaunimo Žalgirio mūšio vertinimas susijęs su Vytauto Didžiojo įvaizdžiu. Šiuolaikinės mokslinės išvados sustiprina laisvės memos raišką lietuvių sąmonėje įvairiais istoriniais laikais. Švedų istoriko Sveno Ekdahlio teigimu, Žalgirio mūšyje „didžiausia mūšio našta neabejotinai teko Vytauto kariuomenei... Ši lenkams labai palanki baigtis – žuvo labai nedaug lenkų karių – galėjo būti pasiekta tik aršiai kaunantis ir žūstant lietuvių ir kitiems, o ne lenkų pulkams“ (Ekdahl 1999: 39).

Tirto akademinio jaunimo tautinė sudėtis sutampa su Lietuvos tautine sudėtimi, todėl kai kurie nelietuvių tautybės studentai aukštais balais vertina jų atstovaujамų protėvynių vykdytas Lietuvos okupacijas ar sąjungas, pavyzdžiui, 17 % tiriamųjų aukščiausiais balais vertina Liublino uniją. Pasak vokiečių mokslininko M. Niendorfo, lenkų autoriams sunku išvengti susižavėjimo patoso kalbant apie unijos sutarties straipsnį, kuriame patvirtintas dviejų valstybių susiliejimas (Niendorf 2010: 52). Tirtieji lietuvių tautybės studentai Liublino uniją vertina neigiamai. Tyrimo duomenimis, dideliais vertinimo balais išsiskiria kovų už Lietuvos laisvę žymens, 1863 m. sukilimo, vertinimai. Laisvės memos funkcionavimo socialinė specifika akivaizdžiai reiškiasi skirtingu 1863 m. sukilimo vertinimu įvairiais socialiniais laikmečiais. Kalbėdamas apie 1863 m. sukilimą istorikas Darius Staliūnas pažymi: „Sovietmečiu „valstiečių“ sukilimo versija kurį laiką dominavo oficialiame diskurse, turėjo įtakos literatūrai, vaizduojamajam menui, tačiau, kaip matyti, neprigijo visuomenėje ir jau 6-ąjį dešimtmetį sulaukė jaunesnės kartos istorikų kritikos“ (Staliūnas 2008: 134). Internete aptikome 1863–1864 m. sukilimo Lietuvos ir Baltarusijos teritorijoje aprašymą, kuriame yra nuoroda į bendrą sukilimo dalyvių sąrašą (<http://kdkv.narod.ru/1864/>, žiūrėta 2009 10 20). Nors šiame beveik dešimties tūkstančių pavardžių sąraše nurodyti sukilėliai iš devynių gubernijų, tačiau net du penktadaliai jų yra iš Vilniaus ir Kauno gubernijų. Tai akivaizdžiai byloja lietuvių orientaciją į laisvę, svarbiausia, kad kas antras jų – kilmingas, dvarininkas / dvarininkė ar net grafas / kunigaikštis, nors sovietmečiu dėl ideologinių priežasčių pabrėžtinai buvo vadinamas valstiečių sukilimu. Įsitraukusių į 1863 m. sukilimą, siekiant išsivaduoti iš Rusijos, mastas etninėse Lietuvos žemėse, to meto Lietuvos elito dalyvavimas rodo laisvės memos ištakas ir paplitimą laike. Tremtis ir represijos, siekiant palaužti laisvės siekius ne tik XIX, bet ir XX amžiuje, yra

palietusios didelę dalį Lietuvos žmonių: 37 % tirtu akademinio jaunimo nurodė, kad jų tėvų šeimos yra patyrusios tremtį, represijas iki 1990 metų.

Vienas pagrindinių akademinį jaunimą formuojančių pasaulėvaizdžių yra muzikinė kūryba. Tyrime dalyvavę studentai muzikinėje Lietuvos kultūroje išskyrė E. Masytės atliekamą dainą „Laisvė“, V. Klovos operos „Pilėnai“ arijas, A. Mamontovo muzikinę kūrybą – „Geltona, žalia, raudona“, „Himnas ir taip mano širdy“, „Laužo šviesa“, įvairių autorių kūrinius apie jūrą, gamtą.

Nagrindėdama norvegiškumą N. Witoszek pažymi, kad „tautos kūrimasis neretai ap-sunkindavo tvirtai išsisknijusių gamtos memų prisitaikymą prie naujųjų laikų reikalavimų“ (Witoszek 2006: 12). Senoji lietuvių religija buvo glaudžiai susijusi su gamtos garbinimo kultu, jos pėdsakų išliko pasakose, dainose, kultūrinėse nuostatose ir siekiuose prisitaikyti prie postmoderno. Gamtos mitologijų mema atsiskleidžia tirtųjų labiausiai patinkančių pasakų aprašymuose. Beveik pusė studentų nurodė pasaką „Eglė žalčių karalienė“, kuri kai kuriems iš jų buvo tapusi gyvenimo dalimi, nes jiems ši pasaka apie meilę ir šeimą įprasmino gyvenimo realijas. Jų manymu, tai pasaka apie moterį, suklydusią gyvenime. Apie tai, kaip pasirinkimas ir sprendimas gali paveikti likimą; apie meilę, kuri buvo pati tyriausia, ir apie Eglę, kuri labai mylėjo savo Žilviną. Dalis studentų, šią pasaką suvokusių kaip lietuvių kultūros ištakas išreiškiantį mitą, rašė, kad ši pasaka apie mitines būtybes, parodo senovės lietuvių tautosaką, būtį; išreiškia mitologinį ryšį su gyvąja gamta; apie mitinę žmonių meilę gamtai. Aprašydami pasaką studentai akcentavo veikėjų virtimą medžiais. Gamtos mitologijų mema reiškiasi tiriamųjų požiūriu į gamtą, ypač medžius. Beveik keturi penktadaliai tirtų studentų mano, kad reikia globoti ir saugoti miestuose augančius ąžuolus ir tik 1 % teigė, kad juos galima panaudoti šiuolaikiniam interjerui. Prancūzų mokslininkas J. Boudrillard'as, kalbėdamas apie šiuolaikines vertybes, ąžuolą priskiria materialiajam pasauliui ir įvardija jį kaip buities respektabilumo simbolį (Boudrillard 2005: 38–39). Šių laikų studentai nėra atitolę nuo gamtos, todėl mitologijos, pasiekiančios juos kaip kultūros vertybės, daro stipresnį poveikį nei vartotojiškos visuomenės simboliai. Baltiškasis gamtos ir ąžuolo įvaizdis tiriamųjų suvokime išreiškia gamtos mitologijų memą, kurios ištakas siekia senojo baltų tikėjimo laikus. Pasakos „Eglė žalčių karalienė“ herojė Eglė, pavertusi medžiais savo vaikus, gali būti atpažįstama kaip konkretaus kulto dalyvė. Dauguma tirtųjų jaunuolių, atsakydami į klausimą, „kokį Dievą tiki ar netiki“, nurodo vienokią ar kitokią krikščioniško Dievo sampratą; 9 % nurodo palankumą gamtos mitologijoms ar likimui, jie tiki: *gamtos jėga; gamta; senosios baltų religijos dievais; mano Dievas vardo neturi; nematomą, bet jaučiamą; likimu.*

Gamtos mitologijos, poezijos, prozos kūrinių ar pasakų / mitų pavidalu atpažįstamos kaip memos, daro įtaką ir jų pasirinkimui. Gamtos mitologijų mema šiuolaikinio jaunimo nuostatose gali turėti ištakų senajame lietuvių tikėjime, kuris reiškiasi individualiu religingumu. Atsakydami į atvirą klausimą, „kokį Dievą tikite ar netikite“, 77 % akademinio jaunimo nurodė, kad yra religingi. Postmoderno laikmečiu išryškėjęs fragmentiškas religingumas sąlygoja tradicinių tikėjimų, besireiškiančių konkrečiomis memomis, transformaciją. Įvairių religijų fragmentiškas žinojimas suponuoja individualizuotą jų „mozaiką“. R. Cipriani išskiria bažnytinį (*church*) ir pasklidusį (*diffused*) religingumą (Cipriani 2003: 294). Nebažnytinis, pasklidęs, religingumas matyti kas dešimto studento apibūdinimuose: *tikiu savo Dievą, susikurtą per katalikybę; į Dievą tikiu savaip, todėl retai vaikštau į bažnyčią; tikiu į aukštesnę būtybę, bet esu prieš bažnyčią; tikiu Likimu.* Religingumo memos paplitimas, individualizuotas ir įvairiai įvardijamas tikėjimo objektas bei sunkiai tiriamųjų

apibrėžiamas religingumo turinys yra palanki dirva plisti įvairiems religiniams judėjimams Lietuvoje. Kadangi religingumo memos reiškiasi dvasinėje sferoje, vertybiniuose idealuose, studentai individualia tikėjimo raiška kompensuoja materializuotos vartotojiškos visuomenės užgožtus dvasinius idealus.

Gauta 2011 09 10

Priimta 2011 11 15

Literatūra

1. Barker, Ch.; Galasinski, D. 2003. *Cultural Studies and Discourse Analysis*. London: Sage Publications.
2. Baudrillard, J. 2005. *The System of Objects*. London: Verso.
3. Cipriani, R. 2003. "Religion as diffusion of values. "Diffused Religion" in the context of a dominant religious institution: the Italian case", in *The Blackwell Companion to Sociology of Religion*. Oxford: Blackwell Publishing.
4. Dawkins, R. 2010. *Dievo iliuzija*. Vilnius: Vega line.
5. Ekdahl, S. 1999. *Žalgiris*. Vilnius: Baltos lankos.
6. Griswold, W. 2004. *Cultures and Societies in a Changing World*. London: Sage Publications.
7. Hutton, P. H. 2011. *History as an Art of Memory*. Hanover and London: University Press of New England.
8. Krukauskienė, E. 1997. „Kultūrinės savivokos ir tapatumo raiška“, in *Miestiečiai*. Vilnius: LFSI.
9. Matulionis, A. V.; Maniukaitė, G.; Trinkūnienė, I.; Krukauskienė, E.; Liutikas, D. 2010. *Lietuvos studentijos socialinio portreto bruožai*. Vilnius: LSTC.
10. McGuigan, J. 2010. *Cultural Analysis*. London: Sage Publications.
11. Niendorf, M. 2010. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Studija apie nacijos formavimąsi ankstyvaisiais amžiais 1569–1795*. Vilnius: Mintis.
12. Nikžentaitis, A. 2002. *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*. Vilnius: Aidai.
13. Scott, J.; Marshall, G. 2005. *A Dictionary of Sociology*. Oxford: University Press.
14. Staliūnas, D. 2008. *Savas ar svetimas paveldas? 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta*. Vilnius: Mintis.
15. Walliman, N. 2006. *Social Research Methods*. London: Sage Publications.
17. Witoszek, N. 2006. *Norvegai. Gamtos mitologijos*. Vilnius: Versus aureus.

EUGENIJA KRUKAUSKIENĖ

The search and expression of memes in national culture

Summary

On the basis of the research of Lithuanian society groups, the expression of cultural memes in the attitudes is analysed. The search for a cultural meme is limited to the analysis of freedom, nature mythologies and religious memes. The forms of the freedom meme are clearest in historical events, historical figures and their estimations. The meme of nature mythologies is found mostly in folk tales. The church religiosity is characterised mainly by Christianity and its provisions; there has been a personalised approach to the religious subject matter. The individual religiousness is expressed in diffused religious forms reflecting a meme as well. The religious meme is characterised not only in traditional beliefs, but also in diffused religiousness which may be designated by an internal or individual religiousness.

Key words: culture, meme, attitudes, group of society